

AR

2011/3

Arhitektura, raziskave
Architecture, Research

UDK 728:904
COBISS 1.04

BARBARA JORDAN
NEŽA PAHOR
TEJA BAJT
MAJA BRATE

79 - 82

ŽIVLJENJE NA KRASU

LIFE IN THE KARST

Fakulteta za arhitekturo
Inštitut za arhitekturo in prostor
Ljubljana 2011

ISSN 1580-5573

AR

Arhitektura, raziskave
Architecture, Research
2011/3

Fakulteta za arhitekturo
Inštitut za arhitekturo in prostor
Ljubljana 2011

Fakulteta za arhitekturo
Inštitut za arhitekturo in prostor

ISSN 1580-5573
ISSN 1581-6974 (internet)
<http://www.fa.uni-lj.si/ar/>

revija izhaja trikrat letno / published three times a year

urednik / editor
prof dr Borut Juvanec

regionalna urednika / regional editors
prof dr Grigor Doytchinov, Avstrija
prof dr Lenko Pleština, Hrvaška

uredniški odbor / editorial board
prof dr Vladimir Brezar
prof dr Peter Fister
prof dr Borut Juvanec
prof dr Igor Kalčič
doc dr Ljubo Lah

znanstveni svet / scientific council
prof dr Paul Oliver, Oxford
prof Christian Lassure, Pariz
prof Enzo d'Angelo, Firenze

recenzentski svet / supervising council
prof dr Kaliopa Dimitrovska Andrews
akademik dr Igor Grabec
prof dr Hasso Hohmann, Gradec
prof mag Peter Gabrijelčič, dekan FA

tehnični urednik / technical editor
doc dr Domen Zupančič

prelom / setting
Astroni d.o.o.

lektoriranje, slovenščina / proofreading, Slovenian
Karmen Sluga

prevodi, angleščina / translations, English
Milan Stepanovič, Studio PHI d.o.o.

klasifikacija / classification
mag Doris Dekleva-Smrekar, CTK UL

uredništvo AR / AR editing
Fakulteta za arhitekturo
Zoisova 12
1000 Ljubljana
Slovenija

naročanje / subscription
cena številke je 17,60 EUR / price per issue 17,60 EUR
za študente 10,60 EUR / student price 10,60 EUR
dekanat@fa.uni-lj.si

revija je vpisana v razvid medijev pri MK pod številko 50
revija je dosegljiva in ali indeksirana na naslednjih mestih:
Cobiss, ICONDA, MIT digital library, CEEOL, DLib, UL FA AR

za vsebino člankov odgovarjajo avtorji / authors are responsible for their articles

revijo sofinancirata / cofinanced
JAK, Javna agencija za knjigo RS
MŠS, Ministrstvo za šolstvo in šport

tisk / printing
Tiskarna Bograf

Uvodnik / Editorial	1		
Članki / Articles			
Borut Juvanec	5	Romana Kačič, Mattias Lidén	63
KAMEN, KRAS, ARHITEKTURA / STONE, THE KARST PLATEAU, ARCHITECTURE		REVITALISATION OF VINEYARDS IN THE TERRACED LANDSCAPE ON THE KARST RIDGE OF TRIESTE / OŽIVLJANJE VINOGRADOV V TERASASTI POKRAJINI TRŽAŠKEGA KRAŠKEGA ROBA	
Domen Zupančič	15	Eda Belingar	71
SPLOŠNI ORIS EKONOMIKE Z VIDIKA IZUMLJANJA PROSTORSKIH OBLIK / A GENERAL OUTLINE OF ECONOMICS FROM THE VIEWPOINT OF INVENTING SPATIAL FORMS		UPORABA KAMNA V ŽIVLJENJU KRAŠEVCEV / THE USE OF STONE IN THE LIFE OF THE KARST PEOPLE	
Andrej Kranjc	23	Barbara Jordan, Neža Pahor, Teja Bajt, Maja Brate	79
POMEN KRASA ZA KRASOSLOVJE / THE SIGNIFICANCE OF THE KARST FOR KARSTOLOGY		ŽIVLJENJE NA KRASU / LIFE IN THE KARST	
Mitja Guštin	27	Maja Uranič, Blaž Mlinšek, Katja Malus	83
GRADIŠČA – ODSEVI PRAZGODOVINSKE POSELITVE / HILLFORTS – REFLECTIONS OF PREHISTORIC SETTLEMENT		KRAŠKE ZGODBE / STORIES FROM THE KARST	
Jadran Kale	33		
UPRAVLJANJE KULTURNIM RESURSIMA KRŠKIH KRAJOLIKA / MANAGING THE CULTURAL RESOURCES OF KARST LANDSCAPES			
Beatriz Tomšič Čerkez	37		
KRAS2011: IZKUŠENJSKO UČENJE KOT KLJUČ ZA RAZŠIRJANJE ZNANJA O VREDNOTAH KAMNA / THE KRAS2011: EXPERIENTIAL LEARNING AS A KEY TO DISSEMINATING KNOWLEDGE ABOUT THE VALUE OF STONE			
Katja Hrobat Virloget	41		
USTNO IZROČILO O KRAŠKI KRAJINI. O ČASU, PROSTORU IN MITIČNI BABI / THE ORAL TRADITION OF THE KARST LANDSCAPE. ON TIME, SPACE AND THE MYTHICAL BABA			
Jelena Uršič	47		
ZNANJE, IZKUŠNJE IN ZABAVA V KAMNU / KNOWLEDGE, EXPERIENCE AND ENTERTAINMENT INVOLVING STONE			
Tina Demšar Vreš	51		
PREPLET KRAJINE IN AVTOHTONE ARHITEKTURE OTOKOV SEVERNEGA KVARNERJA / THE INTERTWINING OF LANDSCAPE AND NATIVE ARCHITECTURE OF THE NORTHERN KVARNER ISLANDS			
Jasna Fakin Bajec	59		
USTVARJANJE KRAŠKE KULTURNE DEDIŠČINE MED TEORIJO IN PRAKSO / CREATING KARSTIC CULTURAL HERITAGE BETWEEN THEORY AND PRACTICE			

This **special issue of AR 2011 3** bears the special stamp of the Karst: it deals primarily with stone. It is primarily devoted to the conference papers of the Karst2011 conference which took place on December 20, 2011 at the Hotel Maestoso in Lipica. The conference was organised as a Promotion of Science by the Slovenian Research Agency (ARRS) within the framework of the Karst2011 project, which is supported by UNESCO, SASA (Slovenian Academy of Sciences and Arts), the University of Ljubljana, the Mediacarso company and Kras magazine. On the occasion of the proposed establishment of the Dry Stone Wall Organisation of Slovenia, letters of support were received from professional organisations from around the world:

The introductory plenary lectures were by Professor Juvanec and Assistant Professor Zupančič. Prof. **Borut Juvanec** presented an outline of architecture in stone, of the types of constructions for which it can be used and the objects that people have assembled from stone. The title is **Stone, the Karst, architecture**. Stone is one of the earliest materials to be used by humans in the construction of dwellings. Yet stone structures are not merely dwellings; they can also be sanctuaries, sites of miracles or divination, tombs, traps, practical structures for storing water, improving soil fertility, health, or for protection, even against plague. In the paper **A general outline of economics from the viewpoint of inventing spatial forms**. Economics is Assistant Prof. **Domen Zupančič** presents economics as one of the parameters in the construction of stone elements. Economics is more important than is generally believed: it has a particular influence on shaping compositions in stone. An analytical presentation of a structure has to provide a critical assessment so that we can objectively confer it a place in architecture.

Lectures:

The significance of the Karst for karstology by Prof. **Andrej Kranjc**, member of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (SASA), Ljubljana

Prof. Kranjc's lecture is exceptionally important for presenting issues connected to the Karst. A review of names and identities of the area extends back to pre-historic times, as the Romans, in fact, adopted the existing name, *Carsus*; its first Slovene version dates back to at least the ninth century. Hohenwart (1830) defined the karstic region as extending from the Udine area across the Slovenian Karst, Dalmatia, Herzegovina, Albania to Greece, and ending in Zakintos.

The policy of the Karst: landscapes of integration, Dr. **Jadran Kale**, University of Zadar, City Museum of Šibenik

The characteristics of the karst landscape have changed little since the Roman occupation, feudalism and the recent past of enforced industrialism: it is all a matter of stone and economics, the technology of agriculture and animal husbandry. Today, we are witnessing a revitalisation of tangible and intangible cultural heritage, which is why activities regarding the organisation of preservation are so much more important.

Prehistoric forts: forms of settlement in the Karst, Prof. **Mitja Guštin**, University of Primorska, Institute for Mediterranean Heritage

Significant information about the number of stone structures in the prehistoric period comes as a surprise: not because of the number of such structures, but because of our ignorance. The walls marking the culture of the former inhabitants are still standing and should, first of all, be presented to a wider public.

Posebna številka AR 2011 3 nosi posebni pečat Krasa: obravnava predvsem kamen. Objavljeni so predvsem nastopi na konferenci Kras2011, ki je tekla 20. decembra 2011 v hotelu Maestoso v Lipici. Konferenca je bila organizirana kot Promocija znanosti ARRS, Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, v okviru programa Projekta Kras2011, ki ima pokrovitelje: UNESCO, SAZU Slovensko akademijo znanosti in umetnosti, Univerzo v Ljubljani, družbo Mediacarso, revijo Kras. Ob predlagani ustanovitvi Organizacije za suhi zid Slovenije so poslale pisma stanovske organizacije v svetu:

CERAV, Centre d'Etudes et de Recherches sur l'Architecture Vernaculaire, Paris

ARTE, Asociacion por la Arquitectura rural Tradicional de Extremadura, Caceres

4 Grada - DRAGODID, Komiža Hrvatska

AMPS, Alleanza Mondiale per il Paesaggio Terazzato, Arnasco Genova

ISIS Symmetry, Int. Society for the Interdisciplinary Study of Symmetry, Melbourne - Budapest

Uvodni plenarni predavanji sta imela profesor Juvanec in docent Zupančič. Prof. **Borut Juvanec** je podal oris arhitekture kamna, kaj vse je v kamnu mogoče in kaj vse je človek s kamnom sestavil. Naslov je **Kamen, Kras, arhitektura**. Kamen je eden prvih gradnikov človekovega bivališča. Kompozicije iz kamna pa niso le bivališča, so tudi svetišča, objekti za prikazovanje čudeža ali napovedovanja sreče, so grobnice, pasti in uporabni objekti za pridobivanje vode, pa za pospeševanje plodnosti tal in zdravja, zaščite, celo pred kugo. Docent **Domen Zupančič** je predstavil ekonomiko kot enega vodil pri konstruiranju elementov v kamnu. Naslov njegovega nastopa je bil **Splošni oris ekonomike z vidika izumljanja prostorskih oblik**. Ekonomika je pomembnejša kot mislimo: posebej vpliva na oblikovanje kompozicij v kamnu. Analitična predstavitev objekta mora zagotoviti kritično presojo, da ga lahko objektivno umestimo v arhitekturo.

Predavanja:

Pomen Krasa za krasoslovje, akademik prof. dr. **Andrej Kranjc**, SAZU Ljubljana

Za odstiranje problematike Krasa je predavanje akademika Kranjca izjemnega pomena. Pregled poimenovanja in umeščanja prostora sega v predzgodovino, saj so jo že Rimljani povzeli kot *Carsus*, prva slovenska inačica pa sega vsaj v deveto stoletje. Prostor kraškega sveta sega po Hohenwartu (1830) od Vidma preko našega Krasa in Dalmacije, Hercegovine, Albanije do Grčije, na Zakintosu.

Politika krša: krajobrazi integracije, dr. **Jadran Kale**, Univerzitet u Zadru, Gradski muzej Šibenik

Krajske značilnosti kraškega sveta so se od antičnih centurij, skozi fevdalizem do polpretekle dobe prisiljenega industrializma le malo spreminjale: gre za kamen in za ekonomiko, za tehnologije agrikulture in živinoreje. Danes smo priča oživljanju snovne in nesnovne kulturne dediščine, zato so posegi v organizacijo ohranjanja toliko pomembnejši.

Prazgodovinska gradišča – oblika poselitve na Krasu, prof. ddr. **Mitja Guštin**, Univerza na Primorskem, Inštitut za dediščino Sredozemlja

Pomembna informacija o številu kamnitih struktur iz predzgodovinske dobe preseneča: ne zaradi števila, pač pa

The methods of using stone for defensive purposes (walls, forts) should be included in a system representing the karstic world as having the oldest stone constructions.

Bioclimatic Architecture, the symbiosis between people and water in Bosnia and Herzegovina, Prof. **Ahmet Hadrović**, Dean, University of Sarajevo, Faculty of Architecture

Water is the key element in the symbiosis between people and nature. Architecture enacts this symbiosis. Examples in Herzegovina corroborate this statement.

Wells in the Karst: the phenomenon, construction types, forms, **Eda Belingar**, ZVKDS (Institute for the Protection of Cultural Heritage), Nova Gorica

A review of karstic water wells requires a system involving technological, formal and usage criteria. Wells in the Karst are either open or closed, for private or public use, and their content and ownership are more or less indicated.

The Karst in the heart and eyes, **Jadran Sterle**, RTV Ljubljana
The Karst has a particular visual image, in which rustic identity and today's 'urban-rural' culture intertwine, a composition of both. This composition has to provide a higher value. With the aid of today's technologies, we must cultivate it, develop it and above all publicly show it. All factors must be taken into consideration: the virtual and the physical, and the spiritual values of the people who with their way of seeing and feeling continue to enrich this heritage. A presentation must include all these elements.

Dry stone wall – a habitat, Dr. **Andrej Gogala**, Museum of Natural Science of Slovenia

An exceptionally interesting presentation of life among the stones as only a dedicated biologist could produce - one who discovers, sees and knows the secrets of life which usually remain hidden from the average person. The presentation of this modest life also illustrates human efforts to survive among the stones from pre-history to the present.

Oral traditions about the Karst landscape, Assistant Prof. **Katja Hrobat Virloget**, University of Primorska, Science and Research Centre (ZRS)

There is an important area of human culture which is linked with space (death, for example, is linked with boundaries) which is all too little investigated and known to the public, including researchers. The other world, oak and cadastral boundaries, bear witness to this fact. An example is Baba, a figure from the karstic world, who is also an archaic pan-European mythical figure.

Creating Karst cultural heritage between theory and practice, Dr. **Jasna Fakin Bajec**, Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (ZRC SAZU)

Understanding cultural heritage also involves the significance of preserving and protecting cultural artefacts of our forebears.

Solitary rocks in the popular tradition of Lokev, **Boris Čok**, master builder of dry stone walling, Lokev

Solitary rocks are particularly shaped stones or stone structures whose shapes have prompted people to adopt them and bestow with special characteristics; these may be physical (their extent), mythical, quite practical (water, survival) or merely visual (height, similarity, form). The values of these characteristics were generated by people, and their understanding of the values represented by shapes, names and beliefs. Around Lokev, evidence for this phenomenon is abundant.

The cultural heritage of North Velebit – characteristics, interpretation, models of revitalisation and sustainable use, **Rene Lisac**, architect, trainee researcher at the University

zaradi našega neznanja. Zidovi, ki označujejo kulturo nekdanjih prebivalcev, še stojijo in bi jih bilo treba predvsem predstaviti širši javnosti. Način uporabe kamna v obrambne namene (zidovi, gradišča) moramo kot najstarejše kompozicije vključiti v predstavitveni sistem kraškega sveta.

Bioclimatic Architecture, the symbiosis between people and water in Bosnia and Herzegovina, prof. dr. **Ahmet Hadrović**, dekan, Univerzitet u Sarajevu, AF

Voda je ključni element simbioze človeka z naravo. Arhitektura to simbiozo udejanja: s svojimi elementi ji omogoča delovanje, istočasno pa spreminja krajino, da ta postane še pomemnejši element človekovega posega vanjo. Primeri iz Hercegovine to potrjujejo.

Vodnjaki na Krasu, pojav, načini gradnje, oblike, **Eda Belingar**, ZVKDS Nova Gorica

Pregled kraških vodnjakov zahteva sistem po tehnologiji, po oblikah, po uporabi. Vodnjak na Krasu je odprt ali zaprt, za javno ali za zasebno rabo, z bolj ali manj označeno vsebino in lastništvom.

Kras v srcu in očeh, **Jadran Sterle**, RTV Ljubljana

Kras ima svojevrstno vidno podobo, kjer se prepletajo kmečka istovetnost in današnja 'meščansko-podeželska' kultura. Sestav obeh mora zagotoviti višjo vrednost. S pomočjo današnjih tehnologij moramo to gojiti, razvijati in javnosti predvsem pokazati. Upoštevanje vseh: navidezne in dejanske, fizične predstavitve in duhovnih vrednot človeka, ki s svojim videnjem in čutenjem bogati to dediščino tudi danes, v predstavitev je treba vgraditi vse te elemente.

Suhi zid – življenjski prostor, dr. **Andrej Gogala**, Prirodoslovni muzej Slovenije

Izjemno zanimiv prikaz življenja med kamni, kot ga lahko prikaže le predan biolog, ki odkriva, vidi in pozna skrivnosti življenja, ki so navadnemu človeku običajno skrite. Predstavitev skromnega življenja ponazarja napore tudi preživetja človeka v kamnu, vse od prazgodovine do danes.

Ustno izročilo o kraški krajini, doc. dr. **Katja Hrobat Virloget**, Univerza na Primorskem, ZRS

Pomembno področje kulture človeka, ki je povsem presenetljivo vezano na prostor (smrt na primer na razmejnice) je vse premalo raziskovano in v javnosti - tudi v strokovnih - premalo poznano. Onostranstvo, hrast in katastrske razmejnice so dokaz še danes. Primer je baba, ki kaže v vseevropskem prostoru arhaičen mitski lik, ne le v kraškem svetu.

Ustvarjanje kraške kulturne dediščine med teorijo in prakso, dr. **Jasna Fakin Bajec**, Znanstveno raziskovalni center SAZU

Razumevanje kulturne dediščine vključuje tudi pomen ohranjanja, zaščite in varovanja kulturnih stvaritev prednikov.

Kamniti osamelci v ljudskem izročilu Lokve, **Boris Čok**, mojster suhega zidu, Lokev

Kamniti osamelci so kamni ali kamnite structure posebnih oblik, ki so jih zaradi tega ljudje posvojili in jim dodali posebne lastnosti. Te so lahko fizične (doseg, razkorak ...) ali tudi mitske, povsem uporabne (voda, preživetje ...) ali le vizualne (višina, podobnost, oblikovanost ...). Vrednote so si ljudje ustvarili sami, razumevanje vrednot pa je podkrepljeno z oblikami, s poimenovanjem, z verovanjem. Okolica Lokve je s temi dokazili izjemno bogata.

Kulturna baština Sjevernog Velebita - karakteristike, interpretacija, modeli obnove i održivog korištenja, **Rene Lisac**, arhitekt, mladi raziskovalec Sveučilišta u Zagrebu, AF (**Martina Ivanuš, Grga Frangeš**)

of Zagreb, Faculty of Architecture (**Martina Ivanuš, Grga Frangeš**)

The theoretical system of the culture of North Velebit, with its pastoral life-style and traditional high-mountain architecture is the outcome of a serious scholarly investigation of architecture, ethnology and landscape architecture. Interesting graded transitions are described, which above all define architecture: size, form and details, which are the result of the available materials and environment, as well as people's requirements and skills. The objective of the proposed model is to produce an active system for preserving cultural heritage which will operate harmoniously from interpretation to implementation.

Karst2011: the significance of vernacular architecture in training and education, Assistant Prof. **Beatriz Tomšič Čerkez**, University of Ljubljana, Faculty of Education

The school system has usually ignored vernacular architecture and never mentions it. Endeavours to present the culture of our forebears should be included throughout the whole of a person's education, from nursery school to university if we wish to keep our culture alive. In the case of stone, the task is simple, as students are exposed to both theory and practice in the natural environment. The Karst2011 project has produced some good results in this context.

The Karst and Lipica, **Nataša Kolenc**, architect, Lipica Stud Farm

The Karst and Lipica Stud Farm are linked together by the landscape and karstic phenomena. Hence, issues which at the Stud Farm are additionally linked to economics, tourism and technological processes. The Lipikum Museum adds the cultural component. The Museum is an example of good practice in terms of museology issues, presentations and the arrangement of space.

The conference concluded with the adoption of conclusions on the process for establishing the Dry stone Organisation of Slovenia and by setting up the organisation of the Karst2011 project. One of the first sub-projects of Karst2011 will also 'The cultural landscape of the karstic world', a kind of live museum of the karst from the historical perspective from Udine to Zakintos.

The current issue mainly contains conference papers. I hope you enjoy them.

Editor

Teoretski sistem kulture severnega Velebita s pašniškim načinom življenja in planšarsko arhitekturo je plod resnega znanstvenega in raziskovalnega arhitekture, etnologije in krajinarstva. Zanimivi stopničasti prehodi definirajo predvsem arhitekturo: velikost, oblikovanost in detajle, kar je plod dosegljivih materialov in okolja, pa potreb in možnosti ljudi. Cilj postavljenega modela je postavitev aktivnega sistema ohranitve kulturne dediščine, ki teče od interpretacije do izvedbe skladno.

Kras2011: pomen vernakularne arhitekture v vzgoji in izobraževanju, doc. dr. **Beatriz Tomšič Čerkez**, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta

Šolski sistem je do zdaj praviloma vernakularno arhitekturo prezrl in je sploh ni omenjal. Naporji za predstavljanje kulture naših dedov že od vrta in vse do univerze so nujni, če hočemo ohraniti kulturo tudi na tem področju. Na primeru kamna je to še najbolj preprosto, saj dobijo učenci teorijo in prakso prikazano v naravi. Projekt Kras2011 kaže v tem kontekstu že kar nekaj rezultatov.

Kras in Lipica, Arhitektka **Nataša Kolenc**, Kobilarna Lipica
Kras in Kobilarna Lipica sta povezani s krajino in s kraškimi pojavi. Od tod problematika, ki je v Kobilarni vezana še na ekonomiko, na turizem in na tehnološke procese. Kultura je vključena z muzejem Lipikum, ki je vzorčen primer dobre prakse, tako v problematiki muzealstva, predstavitev in urejanja prostora.

Konferenca je končala delo s sprejetjem sklepov: o začetku postopka za ustanovitev Organizacije za suhi zid Slovenije in z oblikovanjem organov Projekta Kras2011, v okviru katerega bo eden prvih podprojektov tudi 'Kulturna krajina kraškega sveta', nekak živi muzej krasa v zgodovinskih okvirih med Vidmom in Zakintosom.

V reviji so pretežno članki z nastopov konference. Upam, da vam bodo všeč.

urednik

Članki / *Articles*

ŽIVLJENJE NA KRASU

LIFE IN THE KARST

izvleček

Objekt, ki smo ga proučevali v sklopu projekta Kras2011 je bila kraška hiša. Pri tem smo se osredotočili predvsem na notranjost hiše, na dnevni prostor, v katerem je bilo ognjišče. Obiskali smo več gospodinjstev v Pliskovici in starejše prebivalce intervjujali o izgledu kuhinje v preteklosti. Kraška hiša je bila pretežno grajena iz kamna, prav tako večina notranjosti. Kamen pa ni bil uporaben samo za zunanji del hiše ter ognjišče, svoj pečat je dal tudi notranjosti. Hiše so bile povezane med seboj in vsaka je imela nek zaseben prostor t.i. "borjač", ki so ga obdajali hiša in štala. Predstavljala je osrednji del kraške hiše in je bila hkrati tudi edini ogrevan prostor.

ključne besede

kraška hiša, kamen, kuhinja v kraški hiši, ognjišče

abstract

The structure we studied within the framework of the Kras2011 project was a Karst house. We focused primarily on the interior, the living space where the hearth was located. We visited several households in Pliskovica and interviewed elderly residents about how kitchens were organised in the past. The Karst house was mainly built of stone, and most of its interior as well. Stone was not only useful for the outer facade of the house and the hearth, but it also lent its character to interiors. Houses were interconnected and each one contained a private space, the so-called 'borjač', surrounded by the house and stable. The kitchen constituted a central part of the Karst house and was also the only heated space.

key words

Karst house, stone, kitchen in a Karst house, hearth

Objekt, ki smo ga proučevali v sklopu projekta Kras 2011 je bila kraška hiša. Pri tem smo se osredotočili predvsem na notranjost hiše, na dnevni prostor, v katerem je bilo ognjišče. Poleg obnovljene Slamčeve domačije, ki služi namenu mladinskega hotela, smo obiskali več gospodinjstev v Pliskovici in starejše prebivalce intervjujali o izgledu kuhinje v preteklosti.

Kraška hiša

Kraška hiša je bila pretežno grajena iz kamna, prav tako večina notranjosti dela hiše izklesane iz kamna. Hiša se je delila na bivalni del, v ta del je spadala tudi kuhinja. Kuhinjo je sestavljalo ognjišče z napo in krušna peč. Ognjišče je bilo navadno pomaknjeno v prizidek spahnjenco. Na prvem sprehodu po vasi so nas fascinirali razni detajli. Domačini so nam povedali, da bogatejša kot je bila družina, več detajlov so si lahko privoščili. Sama zgradba je predstavljala nadstropno manjše poslopje. Na vrhu je bila kašča. Strehe so bile pod kotom okrog 45 stopinj. Največkrat so bile hiše povezane med seboj in vsaka hiša je imela nek intimen prostor t.i. "borjač", ki so ga obdajali hiša in štala, lahko pa celo gospodarsko poslopje. Vhod na "borjač" je bil skozi "k'luno", ki ga je krasilo kamnito pročelje oz. portal. To je bil prvi simbol, ki je pokazal kako je družina bogata in ki se je kazal navzven na cesto, ki je peljala skozi vas t.i. "vaško gaso". Iz manj delov kot je bil portal in bolj kot so se na njej kazali delo lokalnih kamnoseških mojstrov ter klesarjeve mojstrovine, bolj je bila družina premožna.

Zgradba objekta

Bivalni del je obsegal t.i. "hišo", ki se je nahajala v pritličju, v nadstropju pa spalnico in kaščo. Kašča je bila na podu. Na kašči so pogosto spali starejši člani družine ali otroci, čeprav je

bila funkcija tega prostora dvojna: po eni strani je predstavljala prenočišče, po drugi strani pa shrambo. Na njej so sušili pšenico in druga žita in hkrati jih hranili.

Slika 1: Kraška hiša, elementi arhitekture. Foto: Maja Brate.
Figure 1: Karst house, architectural elements.

Kuhinja kot del kraške hiše

"Hiša", pritlični prostor, v katerem je bila tudi kuhinja je bila tlakovana s klesanimi škrlami. Predstavljala je osrednji del kraške hiše in je bila hkrati tudi edini ogrevan prostor. Toplota se je širila po prostoru iz ognjišča, ki je bil bodisi na sredini ali ob steni hiše. Ognjišče je bilo privzdignjeno, nekje okrog 20 cm, lahko pa tudi več. Nad ognjiščem odprtega tipa se je

razprostirala napa, ki je imela značilne lesene poličke in okrase zavesice. Ob ognjišču je imela svoj prostor tudi krušna peč. Za kraško kuhinjo je bila poleg okenske niše zelo značilna tudi stenska niša, ki so jo imenovali škafenca. Kot že samo ime pove je tukaj bil nameščen škaf z vodo.

Ognjišče je oddajalo bistveno manj toplote, v primerjavi z današnjimi zaprtimi ognjišči – izkoristek je bil slab. Najbolj toplo je bilo neposredno ob ognjišču, zato je tam bil predvsem ob večerih družabni prostor. Predstavljala je prostor pogovora, načrtov, prenos ljudskih modrosti, pripovedovanja, izdelovanja različnih izdelkov npr. pletenje košar, zastraševanja otrok ipd. Ob ognjišču je bila miza in klopi in stolčki, tam se je zbirala vsa družina.

Po pripovedovanju gospoda Dragota Širca se je na ognjišču "zakurilo" in okoli ognjišča se je zbrala celotna "familija". Posedli so se na majhne stolčke okoli ognjišča, ki so bili zelo nizki, da so sedeli čim nižje pri tleh, saj so se tako ob gorenju ognja izognili dimu. Vendar pa se vonju vseeno niso mogli izogniti.

Nad ognjiščem je bila napa kot so imenovali polico nad ognjiščem na kateri so gospodinje imele kozice, lonce, posode iz gline, ki so bile na zunanji strani prepledene z žico za večjo vzdržljivost.

Preko je bila še ena majhna zavesica, imenovali so jo "čentrin" oz. po domače "kontrin". Ta je služila kot zaščita pred udarci v glavo. Bila je okrašena, "poštikana" kot Idrijske čipke. Zavesica je tako preprečevala tistemu najbolj ostremu dimu, da bi vstopil v samo hišo oz. v samo kuhinjo.

Vsaka hiša je imela ognjišče v črni kuhinji. Kjer je bila črna kuhinja so imenovali predel hiše "spahnjenca", ki je bila pokrita s škrljami oz. kamnom. Črna kuhinja je imela majhno okence. Navadno so imeli na oknu "rešetke". Služile so za zaščito pred krajo. (Drago Kovačev Širca)

Slika 2: Kuhinjska oprema. Foto: Maja Brate.
Figure 2: Kitchen equipment.

Švara Štefanija se spominja: "Ko je bilo še ognjišče, smo bili vsi na kupu. Miza na sredini. Sedeli smo na ognjišču in se grel. Nobene pečice ni bilo, da bi nas grela, samo tisto ubogo ognjišče."

Slabemu toplotnemu izkoristku je botrovalo temu, da so začeli iskati boljšo rešitev. Po 1. svetovni vojni se je tudi začelo menjavanje ognjišč za štedilnike, ti so imeli železno ogrodje in so bili obzidani s ploščicami, tri štedilniki so oddajali več toplote in so bili bolj praktični za kuho in peko.

Kaj so kuhali in jedli (vsakdanja prehrana, prazniki)

Kuhali so na ognjišču, v glavnem v velikih loncih, skuhalo je eno jed, ponavadi mineštro ali kaj podobnega, to so nato zabelili s prežganjem. Gospod Šuc se kuhanja ob ognjišču spominja tako: "Pri strani so imeli po en ali dva "trpiža" (okroglo stojalce za lonec s tremi nogicami) in na tistem je bil postavljen lonec. Trpiž, ker je trpel. In gor na trpižu je bil postavljen en lonec, jih ni bilo 5-6 kot jih imamo danes. V njem se je kuhala mineštra. Dodali so malo zabele in malo moke, naredili prežganja in vrgli vse skupaj v mineštro."

Seveda je bilo potrebno poskrbeti, da ogenj na ognjišču ni ugasnil. Preden so se odpravili spat so na ogenj dali "čok", korenino ali širši kos debla, ki je tlel preko noči. Zjutraj je prva vstala gospodinja, počistila ognjišče in podkurila. Tudi pepela niso metali stran – rabili so ga pri izdelavi mila s katerim so pomivali posodo, za čiščenje jedilnega pribora in za pranje perila. Pepel so tudi prodajali pericam v Trst.

Jedli so pri majhni mizi, sedeli so na trinožnih stolih ali klopeh. Odrasli so jedli za mizo, otroci pogosto na ognjišču. Jedli so z lesenimi žlicami, vsi so zajemali iz ene skleda (Guštin Grilanc, 2007).

Hrana, ki so jo pripravljali je bila zelo vezana na sezono in na to, kaj so pridelali doma, glavno vlogo je imela zelenjava, zelje, krompir, repa, fižol, koruza. 2-krat do 3-krat na teden so jedli kraško joto. Jedli so tudi zelje, pašto in fižol, vse to so imeli doma. Največ se je včasih pojedlo polente - koruzne in ajdove. Sladic na jedilniku ni bilo. Tudi belega kruha ne. Zato pa so bili otroci toliko bolj v pričakovanju praznikov. Tudi naši sogovorniki se spominjajo večjih cerkvenih praznikov – božiča, velike noči, prvega obhajila, birme, porok...

Drago Širca se spominja velike noči predvsem po belem kruhu in kavi: "Navadno je bil za veliko noč vedno kruh, ki ni bil prav črn, ampak "mlač". Za veliko noč je bil obvezno bel kruh pečen v krušni peči, ki so ga po vrhu pomazali z jajčkom. Za veliko noč pa je bila kava, taka kot sedaj, za priboljšek." Za veliko noč se je pripravljala tudi žolca.

Kruh so pekli v krušni peči, ki je bila navadno v bližini ognjišča, saj je dim izhajal v skupnem dimniku (Renčelj in Lah, 2004), služila je izključno peki kruha. V peči se je navadno peklo več hlebcev kruha, kruh o pekli v črepinjah v žerjavici le če ga je zmanjkalo. Švara Štefanija še spominja krušne peči in pravi: "Peč smo imeli do leta 1979. Bila je vzdana v kotu. V peči se je netlo. Peč ni bila namenjena gretju prostorov, ampak peki kruha. Bila je za kakih 14 hlebcev. Mama ga je morala zamesiti, preden ga je zmanjkalo." Vrsta in količina kruha, ki so ga pekli je bilo odvisno od tega, kaj so pridelali in tudui od premožnosti družine. premožnejše družine so imele večkrat bel kruh, medtem ko so revnejši jedli tudi ječmenov kruh, tega pa niso imeli radi.

Detajli iz kamna v kuhinji

Kamen pa ni bil uporaben samo za zunanji del hiše ter ognjišče, svoj pečat je dal tudi notranjosti. Iz kamna je bila izklesana škafenca, polica, na kateri so odlagali posode z vodo in je bila vgrajena v vogal hiše. Škafence so imele poseben pomen, poleg dekorativne tudi praktično vrednost in so pokazatelj premožnosti družine, premožnejše družine so imele bogato profilirane škafence.

Poleg ognjišča se je navadno nahajal lijak za pomivanje posode, vgrajen je bil pod okensko nišo. posodo so pomivali s pomočjo sirkove metlice in pepela ter tudi kisa. Sirkovi metlici, ki se je uporabljala za čiščenje posode, ko se je obrabila pa za čiščenje

nočne posode. Iz kamna so izklesali tudi korita, ta so služila za napajanje in hranjenje živali.

Iz kamna so imeli tudi posode za shranjevanje masti in klobas. Posušene klobase so gospodinje sproti zlagale v kamen in zaliavale s tekočo mastjo. Vsaka posoda je imela tudi pokrov s ključavnico.

Slika 4: Detajli iz kamna. Foto: Maja Brate.
Figure 4: Details in stone.

Slika 3: Značilne jedi: mineštra, kruh, šparglje, ribe. Foto: Maja Brate.
Figure 3: Typical dishes: minestrone, bread, asparagus, fish.

Zaključek

Pogovor z domačini nas odpelje v popolnoma drug svet, kjer niso poznali plastike in velikih nakupovalnih centrov, ki bi jim zagotovili vse kar bi rabili za življenje. V preteklosti se je živelo drugače, jedli so kar so pridelali in gradili so s tem kar so imeli na voljo v okolici. Kraški svet je bil bogat s kamni in tako so kamen izkoristili kolikor se je dalo. Iz njega so zidali, ne samo hiše, tudi ognjišča, da jim je bilo toplo in krušne peči v katerih se je pekel kruh.

Vsakodnevna prehrana je bila bolj revna, temeljila je bolj na zelenjavnih enolončnicah, t.i. mineštrah. Glavne sestavine so bile krompir, fižol, repa in zelje. Veliko so jedli tudi polento, koruzno in ajdovo. Pili so žitno kavo iz cikorije in praženega ječmena.

Ljudje so se takrat veliko več družili in kljub temu, da niso imeli vsega na pretek naši sogovorniki nimajo slabega spomina na otroštvo, bilo jim je lepo, ko so se kot družina usedli skupaj ob ognjišču in si krajšali čas s pripovedovanjem raznoraznih zgodb, s katerimi so starejši tudi malo strašili otroke.

Otroci so spali skupaj vendar navadno ne v hiši temveč nad bivalnim prostorom, v kašči, saj v hiši ni bilo prostora za vse, kajti družine so bile zelo velike.

Seveda pa so se zelo veselili praznikov, saj so takrat dobili priboljške, bel kruh, pomazan z jajcem, meso, žolca in podobno, danes teh razlik sploh ne opazimo, saj imamo vsega na pretek. Včasih je bilo to drugače, da so zaslužili denar, kis o ga kasneje lahko porabili za osnovne potrebščine kot so sol, olje in kis so se morali podati nas pot že zgodaj zjutraj in peš ali z vozom v Trst odnesti kar so imeli več pridelka kot so ga sami potrebovali. V Trst so hodili prodajati šparglje, maslo in tudi gobe.

Viri in literatura

- Fakin Bajec, J. in soavtorji (2010): Kras med Štanjelom in Devinom. Grafisk, Komen.
- Dobrote Krasa in brkinov (2010): Ad Pirum, zavod za intelektualne storitve, Ljubljana.
- Gogala, A. (2003): Kamen, voda, sonce in veter : narava Krasa in slovenske Istre. Prirodoslovni muzej Slovenije, Kranj.
- Guštin, G. (2007): Je več dnevou ku klobas : nekdanje prehrabene navade in recepti tržaškega podeželja; V: ZZT, Trst.
- Guštin G. (2002): Ogenj na kamnu. V: ZZT EST, Trst.
- Guštin G. (2005): Beri, beri rožmarin zeleni. V: Transalpina, Trst.
- Renčelj, S. (1990): Suhe mesnine, narodne posebnosti. ČZP Kmečki glas, Ljubljana.
- Renčelj, S. (1992): Domače dobrote, domiselno in vabljivo. ČZP Kmečki glas, Ljubljana.
- Renčelj, S., Prajner, M., Bogataj, J. (1993): Kruh na Slovenskem. ČZP Kmečki glas, Ljubljana.
- Renčelj, S., Perko, B., Bogataj, J. (1995): Siri nekdanj in zdaj. ČZP Kmečki glas, Ljubljana.
- Renčelj, S. (1998): Suhe mesnine na Slovenskem. Založba Kmečki glas, Ljubljana.
- Renčelj, S. (1999): Kraška kuhinja. Založba Kmečki glas, Ljubljana.
- Renčelj, S. (2007): Kras: Kamen in življenje. Libris, Koper.
- Renčelj, S. (2009): Okusi Krasa. Založba Kmečki glas, Ljubljana.
- Renčelj, S., Lah, L. (2004): Kraška hiša in arhitektura Krasa: med očarljivostjo in vsakdanom. Libris, Koper.